

Η τοπογραφία του αρχαίου Δήμου Αναγυρούντος: Τα νεότερα στοιχεία από τις σωστικές ανασκαφές των ετών 2012-2018, στην περιοχή της Βάρης*

Εισαγωγικό σημείωμα

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΕΡΙΟΧΗ της Βάρης-Βάρκιζας ταυτίζεται γεωγραφικά με τον αρχαίο αττικό δήμο του Αναγυρούντος¹ της Ερεχθίδος φυλής. Το όνομα του Δήμου θα πρέπει να αποδοθεί είτε σε κάποιον τοπικό ήρωα είτε σε ένα δύσοσμο φυτό, ονόματι ανάγυρος, που φύονταν εκεί². Η εύφορη πεδιάδα της Βάρης προστατεύεται από χαμηλούς λόφους, συνέχεια των νότιων υπωρειών του Υμηπτού, που παρείχαν όμως εύκολη επικοινωνία με την ενδοχώρα και τις υπόλοιπες περιοχές στα ευρύτερα Μεσόγεια, ενώ ο κόλπος της Βάρκιζας εξασφάλιζε ασφαλές αγκυροβόλιο και θαλάσσια επικοινωνία. Συνορεύει στα δυτικά με τον αρχαίο Δήμο των Αιξωνιδών Αλών και ανατολικά με τον δήμο των αρχαίων Λαμπρών.

Ο χάρτης των Ε. Curtius - J. A. Kaupert³ (1889), (εικ. 1), αποτυπώνει την πληθώρα των αρχαίων καταλοίπων και μαρτυρά το σημαντικό παρελθόν της περιοχής, πριν την έναρξη των επίσημων ανασκαφών. Το 1891 ο Β. Στάης πραγματοποιεί την πρώτη ανασκαφική έρευνα σε Ταφικό Περίβολο στη σημερινή θέση Γούρνα. Στη δημοσίευση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής⁴ ο θαυμασμός του για την πληθώρα των ταφικών μνημείων συναγωνίζεται με τη διαπίστωση της εκτενούς λεηλασίας από τυμβωρύχους.

Το παρόν άρθρο είναι μία σύντομη απόπειρα παρουσίασης της τοπογραφίας της περιοχής, βασισμένη στα δημοσιευμένα στοιχεία και στις πρόσφατες ανασκαφές που πραγματοποίησε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων. Οι βασικές

* [Σ-03: 04-10-2018 19:20 / Ε-01]

1. Eliot 1962, 35, Στράβων 9, 1, 21.

2. Eliot 1962, υποσ. 3, Γ.Κ. Γαρδίκια, Βάρη-Αναγυρούς, ΠΑΕ 1920, 42-43.

3. Kaupert 1889, ΒΙ VIII.

4. Β. Στάης, «Περί των εν Βάρη Ανασκαφών», ΑΔ 7 (1891), 28-32.

δημοσιεύσεις της τοπογραφίας της περιοχής της Βάρης, σχετικά με την οργάνωση και χωροθέτηση των οικιστικών καταλοίπων και των πλούσιων νεκροταφείων στη μακραιώνη πορεία κατοίκησης της, παραμένουν το «Coastal Demes of Attika» του C.W. Eliot (1962) και το «Vari» στο γενικό τόμο *Bildlexikon zur Topografie des antiken Attika* του Ιω. Τραυλού (1988).

Οι βασικοί αρχαιολογικοί χώροι της Βάρης είναι το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο στο Καμίνι, ο λόφος της Λαθούριζας, το Αρχαϊκό νεκροταφείο στο Χέρωμα, οι Ταφικοί Περίβολοι στη Γούρνα, η Οικία της Βάρης και το Σπήλαιο Πανός Νυμφολήπτου στον Υμηττό (εικ. 2).

Γύρω στα τέλη του 15ου αι. π.Χ. εγκαταστάθηκαν πληθυσμοί στην ευρύτερη περιοχή του λόφου Καμίνι οργανώνοντας οικισμό και νεκροταφείο. Μυκηναϊκές ταφές που χρονολογούνται από τα τέλη του 15ου αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 12ου αι. π.Χ.⁵ ανασκάφηκαν στη βόρεια πλευρά του χαμηλού λόφου Καμίνι. Ο οικιστικός πυρήνας της μυκηναϊκής εποχής κείται 400μ. ανατολικά του μυκηναϊκού νεκροταφείου, στην περιοχή που περικλείεται από τις οδούς Θάσου, Μαρώτη, Αναστασίου⁶.

Η μυκηναϊκή παρουσία σταματά στα μέσα του 12ου αι. π.Χ.⁷ Δεν υπάρχουν ενδείξεις κατοίκησης της περιοχής, μέχρι τον 8ο αι. π.Χ., σύμφωνα με τις ταφές που έχουν ανασκαφεί στην περιοχή. Γύρω στο 700 π.Χ., αρχίζει να χρησιμοποιείται ο λόφος της Λαθούριζας και οι νέοι κάτοικοι οργανώνουν χώρους ταφής στην περιοχή Χέρωμα.

Ο λόφος της Λαθούριζας είναι ένας επιμήκης λόφος που δεσπάζει στην περιοχή της Βάρης 132μ. από τη θάλασσα. Στο ανατολικό εξάρμα του λόφου οργανώνονται 25 χώροι/δωμάτια που χρονολογούνται στους ΥΓ/αρχαϊκούς χρόνους⁸. Δύο αφιδωτά κτίσματα θεωρήθηκαν τα πρωϊότερα, γύρω στο 700 π.Χ., έναντι των υπολοίπων, ενώ το συγκρότημα των Δωματίων I-IV θεωρήθηκε ως η κατοικία του άρχοντα, εξυπηρετώντας και λατρευτικές χρήσεις. Η Θόλος, με πλήθος αφιερωμάτων, λειτουργούσε ως το κύριο λατρευτικό οικοδόμημα από τους αρχαϊκούς χρόνους, παραμένοντας σε χρήση όλο τον 5ο αι. π.Χ. Η λατρεία μίας χθόνιας γυναικείας θεότητας⁹ σχετικής με την καλλιέργεια και την ευφορία της γης, είναι πιο πιθανό να συσχετιστεί με τη Θόλο.

Στο δυτικό εξάρμα του λόφου της Λαθούριζας, μία έκταση 30 τ.μ. περικλείεται από ισχυρό τοίχιο στις 3 πλευρές του λόφου, ενώ η τέταρτη πλευρά, έχει αφεθεί

5. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 1988, 103-105, Μ. Σούτου-Κασίμη, Οικόπεδα Στέγγου-Τσιμιά, ΑΔ 61 (2006) 228.

6. Μ. Σούτου, ό.π., 7, 228.

7. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, 1988, 105.

8. Lauter 1985, Α. Μazarάκης-Αινιάν 1991, 233-256, Α. Μazarάκης-Αινιάν 1995, 143-155 και 1997, 106, 111, 116-119, 144, 235-239.

9. Μazarάκης-Αινιάν 1994, 66-69.

ελεύθερη, λόγω της απόκρημνης φυσικής διαμόρφωσής του. Διακρίνεται είσοδος με παρασάδες, πύργος και υπολείμματα κτιρίου¹⁰. Αυτή η θέση χρονολογείται τον 5ο-4ο αι. π.Χ. και προφανώς λειτουργούσε και ως παρατηρητήριο, καθώς διέθετε καταπληκτική θέα στον Σαρωνικό κόλπο και στην πεδιάδα της Βάρης. Δεδομένης της σύντομης ανασκαφικής έρευνας στις δύο θέσεις του λόφου στο παρελθόν, η επανεξέταση των ανασκαφικών δεδομένων και η εκ νέου ανασκαφική έρευνα στη Λαθούριζα, θα επιτρέψει επιπλέον συμπεράσματα και συσχετισμούς σχετικά με τη διάρκεια και το χαρακτήρα της χρήσης του λόφου.

Η προέκταση του λόφου της Λαθούριζας στα νοτιοδυτικά συναντά τον λόφο Καμίνι για να καταλήξει στην παραλία της Βάρκιζας. Στον λόφο Καμίνι¹¹ έχουν εντοπιστεί όροι, που χρονολογούνται μετά το 403 π.Χ. και αποτελούν το όριο μεταξύ του Δήμου των Αιζωνιδών Αλών και του Αναγυρούντος. Ενδιαφέρουσες επιγραφές του 6ου αι. π.Χ. και χαράγματα επί του βράχου αναπτύσσονται στον λόφο Μπαράκο¹². Τρεις όροι του 1ου αι. π.Χ. αναγράφουν ΖΩ-ΟΡΟΣ-ΒΑ¹³ και χωροθετούνται στον Λόφο της Λαθούριζας και στις υπώρειες του. Ερμηνεύονται δε ως όρια κτημάτων μεταξύ των Αναγυρασιών και των Ζωστηρίων (Ζωστηρίων όρος γης βασιλικής).

Γενικά ο οικιστικός πυρήνας του 5ου και 4ου αι. π.Χ. οργανώνεται σχεδόν σε όλη την έκταση των ορίων της σημερινής Βάρης, καθώς οι σωστικές ανασκαφές καταδεικνύουν έναν ακμαίο και πλούσιο απικό δήμο, που αντιπροσωπευόταν στο αθηναϊκό βουλευτήριο του 4ου αι. π.Χ., από πέντε ή έξι βουλευτές¹⁴. Οικίες, αρχαίοι οδοί, δεξαμενές, φρέατα και εργαστηριακοί χώροι οργανώνονται κυρίως γύρω από τις υπώρειες του λόφου της Λαθούριζας, όπου οι αρχαιότητες έχουν εντοπιστεί με μεγαλύτερη πυκνότητα. Εντούτοις ο οικισμός των κλασικών χρόνων εκτεινόταν μέχρι τις σημερινές περιοχές του Ασυρμάτου, Μηλαδέζας, το ΣΕΟ, τα Βλάχικα, το Δίλοφο –όπου και τα όρια με τον γειτονικό δήμο των Αιζωνιδών Αλών– καθώς και στη Βάρκιζα και το Κόρμπι. Αναλημματικοί τοίχοι ως όρια ιδιοκτησιών και συγκράτησης των πρανών είναι διάσπαρτα σε όλη την έκταση της Βάρης.

Νεκροταφεία: Το πλήθος των ταφικών μνημείων και τάφων στη Βάρη υποδηλώνεται και από το σύγχρονο όνομα της περιοχής, καθώς η λέξη VAR –αρβανίτικης προέλευσης– σημαίνει τάφος. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι τα νεκροταφεία οργανώνονται σε συγκεκριμένους χώρους στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού Δήμου.

10. Eliot 1962, 41. H. Lauter 1979, 161-192, Taf. 47-49, Travlos 1988, 447, Schörner 2004, Beilage 2.

11. Lauter 1982, 300-315.

12. Langdon 2015, 49-58, Van de Moortel 2017, 382-405.

13. Eliot 1962, 41-42, υποσ. 21, Lauter 1982, 300-315.

14. Eliot 1962, υποσ. 31.

Υπερογεωμετρικές ταφές έχουν ανασκαφεί στις υπώρειες της Λαθούριζας¹⁵. Τα έτη 1936-1939 ο Φ. Σταυρόπουλος ανέσκαψε το αρχαϊκό νεκροταφείο στην περιοχή Χέρωμα. Αποκαλύφθηκαν ταφικοί τύμβοι, πληθώρα ταφών και καύσεων που χρονολογούνται από τον 7ο αι. π.Χ. έως τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Τα πλούσια κτερίσματα των τάφων καταδεικνύουν την ύπαρξη πλούσιων αρχαϊκών οικογενειών. Η δημοσίευση του νεκροταφείου παρουσιάζει σημαντικές πιυχές των ταφικών συνθηκών της αρχαϊκής εποχής, που αντανακλούν στοιχεία των κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών εκείνης της εποχής στην Αττική¹⁶. Τη δεκαετία του 1960 ανασκάφηκε¹⁷ τμήμα νεκροταφείου, με χρήση από τους υπερογεωμετρικούς χρόνους έως τον 5ο αι. π.Χ., 800μ. νοτιότερα του προαναφερθέντος αρχαϊκού νεκροταφείου.

Η ευρύτερη περιοχή της Γούρνας, βόρεια της Λαθούριζας, αποτελούσε ένα οργανωμένο Νεκροταφείο κλασικών χρόνων με Ταφικούς Περιβόλους, τύμβους και μεμονωμένες ταφές, από όπου διερχόταν η αστική οδός προς τα Μεσόγεια¹⁸. Συγκεκριμένα ορατοί και επισκέψιμοι είναι τρεις Ταφικοί Περίβολοι σχήματος Π¹⁹ σε περιφραγμένη έκταση και σε νησίδα της Λεωφόρου Βάρης-Κορωπίου στο ρεύμα προς Κορωπί (εικ. 3).

Νέες ανασκαφές: Κατά τα έτη 2012-2017 πραγματοποιήθηκαν τρεις σημαντικές ανασκαφές²⁰, νότια και ανατολικά του λόφου της Λαθούριζας, οι οποίες προσθέτουν νέα στοιχεία στην τοπογραφία του αρχαίου Δήμου Αναγυρούντος. Η μελέτη τους είναι σε πρώιμο στάδιο και παρουσιάζονται τα πρώτα συμπεράσματα.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα των ετών 2012-2015, στο ακίνητο ιδιοκτησίας Γ. Καλλιάνη επί της οδού Θάσου 18, στην περιοχή Καμίνη, έφερε στο φως τμήμα οικιστικής εγκατάστασης κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, με χρήση από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ως τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. με αρχές του 1ου αι. π.Χ. (εικ. 4).

Συγκεκριμένα, ήρθαν στο φως δύο οικιστικά σύνολα, τα οποία ορίστηκαν συμβατικά ως Βόρειο και Νότιο, ενώ μεταξύ τους αποκαλύφθηκε έξαρμα του φυσικού βράχου ως φυσικό όριό τους. Η αρχιτεκτονική οργάνωση και μορφή της οικιστικής εγκατάστασης έχει καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από την ύπαρξη του φυσικού βράχου, ο οποίος εντοπίζεται σχεδόν στο ίδιο επίπεδο με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

15. G. Gaux, "Chronicle de fouilles", *BCH* 82 (1958) 672-673, X. Kazazάκη, Οικόπεδο Πιπάρá, *ΑΔ* 63 (2008), 182-185.

16. A. Alexandridou 2012, 1-73.

17. A. Ανδρειωμένου *ΑΔ* 17 (1961-62) Β, 37-39, Β. Καλλιπολίτης *ΑΔ* 18 (1963-64) Α, 115-132 και *ΑΔ* 20 (1965) Β1, 112-117.

18. Travlos 1988, 447, Ο. Αλεξανδρή, *ΑΔ* 29 (1973-74), 160-162.

19. Garland 1982, 125-176, Δαβάρας, *ΑΔ* 21 (1966) Β1, 95-97.

20. Στις ανασκαφές εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Ειρήνη Σιμέλη και Κορνηλία Νταϊφά τις οποίες ευχαριστώ θερμά για την άφογη συνεργασία και την άριστη ανασκαφική τεκμηρίωση. Ευχαριστίες στον κ. Γ. Ασβεστά, φωτογράφο της ΕΑΓΠΝ, στο Τμήμα Συντήρησης και στο εργατοτεχνικό προσωπικό της ΕΑΓΠΝ.

Το βόρειο οικιστικό συγκρότημα, ορθογώνιας κάτοψης (εμβαδόν 144 τ.μ.), αποτελείται από πέντε δωμάτια και μία Αυλή. Τα Δωμάτια που επικοινωνούν απευθείας με την αυλή αποτελούν τους κυρίως χώρους του συγκροτήματος, ενώ τα μικρότερα σε μέγεθος δεν έχουν πρόσβαση σε αυτή. Τα δωμάτια παρουσιάζουν μετασκευές και οικοδομικές φάσεις, καθώς θύρες καταργούνται και νέες δημιουργούνται, αλλάζοντας την εσωτερική διαρρύθμιση των δωματίων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εγκατάσταση μικρού ληνού (διαστάσεις 1,10μ. x 0,90μ.). Πρόκειται για κτιστή κατασκευή, εντός της οποίας είναι τοποθετημένη λίθινη λεκάνη με αυλακόσχημη πρόχυση. Περιμετρικά της λεκάνης διαμορφώνεται λιθόστρωτο από μικρού μεγέθους αργούς λίθους. Η χρήση του ληνού τοποθετείται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Σε μεταγενέστερη φάση, στο α' μισό του 3ου αι. π.Χ. ο ληνός καταργήθηκε και χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα ως εστία. Στην ίδια φάση ανήκει και η τοποθέτηση σε β' χρήση ενός ακέραυο δωρικού κιονοκράνου, σε επαφή με το ληνό, ως επιφάνεια έδρασης (εικ. 5).

Το νότιο οικιστικό σύνολο (εμβαδόν 94,50 τ.μ.), αποτελείται από 7 δωμάτια. Οι τοίχοι όλων των δωματίων θεμελιώνονται στον φυσικό βράχο και η κατάσταση διατήρησης του συγκροτήματος είναι αρκετά αποσπασματική.

Οι στέγες των δωματίων έφεραν πλήλινη κεράμωση, ωστόσο δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την ακριβή μορφή τους και για την ύπαρξη δεύτερου ορόφου πάνω από κάποια δωμάτια. Η αυλή (διαστάσεις 11μ. x 3,00μ.) ήταν υπαίθρια και υπέστη μετασκευές.

Τα ευρήματα από τους χώρους των δύο κτιριακών συγκροτημάτων μαρτυρούν αφενός την ταυτόχρονη λειτουργία τους και τη μακρά χρήση τους από το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. έως και τα τέλη του 2ου αι. π.Χ./αρχές 1ου αι. π.Χ. και αφετέρου την εύρυθμη λειτουργία μιας εγκατάστασης που στηρίχθηκε στην αγροτοκτηνοτροφική οικονομία και οικοτεχνία. Σε αυτά συγκαταλέγονται διάφοροι τύποι αγγείων για μαγειρική χρήση και επεξεργασία τροφών, όπως χύτρες, λοπάδες, τήγανα, ιγδία και λεκάνες, αγγεία για αποθήκευση υγρών και τροφών, όπως εμπορικοί αμφορείς, πίθοι και αγγεία πόσεως, τροφής και σερβιρίσματος, όπως κάνθαροι, σκύφοι, πινάκια, οινοχόες. Βρέθηκαν επίσης κυψέλες, λύχνοι, υφαντικά βάρη, λίθινα τριβεία, μολύβδινα βαρίδια, αγκίστρια. Με εξαίρεση λίγα θραύσματα εμπορικών αμφορέων από την Κνίδα και την Κόρινθο, η πλειοψηφία της κεραμικής ανήκει σε συνήθεις αττικούς τύπους αγγείων. Σημαντικό εύρημα υπήρξε μαρμάρινη επιτύμβια στήλη, κλασικών χρόνων, με την επιγραφή ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΝΑΓΥΡΑΣΙΟΣ, σε δεύτερη χρήση (εικ. 6).

Στην προσπάθεια να συσχετιστούν τα δύο οικιστικά σύνολα, βόρειο και νότιο, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι τα δωμάτια του νοτίου συγκροτήματος αποτελούσαν βοηθητικούς χώρους ή προσκτίσματα του βόρειου οικιστικού συνόλου και ότι πρόκειται ουσιαστικά για μία τυπική αγροικία. Παρόμοιες οικιστικές μονάδες-αγροικίες, που αποτελούσαν τον πυρήνα της αγροτοκτηνοτροφικής οικονομίας και παραγω-

γής των αρχαίων Αναγυρασίων, έχουν ανασκαφεί σε όλη την έκταση του αρχαίου δήμου²¹.

Στις νότιες παρυφές του εξάρματος διερευνήθηκαν δύο θαλαμοειδείς κοιλοότητες διαμέτρου 1,60-1,80μ. Στο εσωτερικό τους ανεσκάφη εκτεταμένη απόθεση θραυσμάτων αγγείων Πρωτοελλαδικής περιόδου, ενώ εντοπίστηκαν και αρκετές λεπίδες οψιανού, όστρεα και λίθινα εργαλεία. Το σχήμα των κοιλοτήτων και η πληθώρα προϊστορικής κεραμικής μαρτυρά αφενός τη σκόπιμη διάνοιξή τους στον μαλακό κιμνιόβραχο και την πιθανή εργαστηριακή τους λειτουργία, αφετέρου την ύπαρξη προϊστορικής εγκατάστασης στην ίδια περιοχή που ανεγέρθηκε το ελληνιστικό συγκρότημα. Στοιχεία για την πρωιμότερη χρήση του χώρου προέκυψαν και κατά την ανασκαφή της αυλής και των δωματίων 1 και 4, όπου βρέθηκαν διάσπαρτες λεπίδες και φολίδες οψιανού και θραύσματα από τέσσερα Μυκηναϊκά ειδώλια τύπου Φ.

Το έτος 2016, σωσική ανασκαφική έρευνα διενεργήθηκε σε ακίνητο ιδιοκτησίας των αφών Χρυσοσπάθη, επί της οδού Μαρώτη 19. Το οικοπέδο έκτασης 1340 τ.μ. παρουσίαζε έντονη κατωφέρεια και τρία πλατώματα διαμορφώνονταν από τα δυτικά προς τα ανατολικά. Η φυσική κλίση υπέδειξε και τις ανάλογες πρακτικές για τη χρήση του χώρου κατά την αρχαιότητα. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκαν ταφές της υστερογεωμετρικής και πρώιμης κλασικής εποχής, κτηριακά κατάλοιπα με διαδοχικές φάσεις στην κλασική εποχή και σύστημα αγωγών και δεξαμενών (εικ. 7).

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκαν τέσσερις χώροι με διαδοχικές φάσεις στο α΄ και β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Οι τοίχοι, χτισμένοι από αργολιθοδομή, σώζονται αποσπασματικά, σε επίπεδο θεμελίωσης. Η κακή διατήρηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων και η μη διενέργεια της ανασκαφής σε όλο το ακίνητο δυσχεραίνουν την προσπάθεια ερμηνείας. Ωστόσο, εικάζεται ότι οι χώροι λειτουργούσαν πιθανότατα ως αποθηκευτικοί ή εργαστηριακοί σε επίπεδο οικοτεχνίας.

Στο μέσο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σύστημα αγωγών, που αξιοποιούσε την κατηφορική κλίση του εδάφους. Τριανταένα αβαθή ορύγματα, μία κτιστή δεξαμενή, ένα κτιστό φρεάτιο και δύο ορύγματα-δεξαμενές εντοπίστηκαν στα ανατολικά σε χαμηλότερο επίπεδο. Το σύστημα των αγωγών αποτελούνταν από συνολικά τρεις διασταυρούμενους αγωγούς. Αν και η μελέτη του υλικού βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, η εγκατάσταση πιθανότατα είχε εργαστηριακό χαρακτήρα, που σχετίζεται με την εκμετάλλευση του νερού. Το νερό ακολουθώντας τη φυσική κατωφέρεια του εδάφους διοχετεύονταν μέσω του συστήματος των αγωγών στην κτιστή δεξαμενή, τα ορύγματα και το κτιστό φρεάτιο. Δύο μικρότερα τοιχάρια διευκόλυναν τη ροή του νερού, ενώ σε χαμηλότερο επίπεδο, παρατηρήθηκε ένα πλάτωμα από λιθάρια. Σε

21. Δ. Καζιάνης, *ΑΔ* 37 (1982) Β1, Χρονικά, 58, Α. Ωνάσογλου, *ΑΔ* 42 (1987) Β1, Χρονικά, 92-95. Μ. Σούτου, *ΑΔ* 61 (2006), Οικ. Παπαδόπουλου, 227-228, J. E. Jones, 1973, 355-452.

αυτή τη φάση της μελέτης, θα ήταν παρακινδυνευμένο να προσδιοριστεί η διάρκεια χρήσης των αγωγών και των δεξαμενών-ορυγμάτων, δεδομένου ότι δεν έχει ολοκληρωθεί η μελέτη της κεραμικής. Ωστόσο, η κεραμική από το επίπεδο χρήσης των λιθαριών και η εύρεση σχεδόν ακέραιης υδρίας που χρονολογείται στα μέσα του 8ου αι. π.Χ. αποτελούν *terminus post quem*²² (εικ. 8).

Στο ανατολικό πλάτωμα του οικοπέδου, στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., κατασκευάστηκε αναλημματικός τοίχος, διαμορφώνοντας έναν μεγάλο υπαίθριο χώρο όταν τα ορύγματα και η κτιστή δεξαμενή της εργαστηριακής εγκατάστασης είχαν τεθεί σε αχρησία και καταχωθεί.

Μεμονωμένα ταφικά σύνολα υστερογεωμετρικών και κλασικών χρόνων εντοπίστηκαν στον χώρο της ανασκαφής και δεν ανήκουν σε οργανωμένο νεκροταφείο. Συγκεκριμένα, στο βορειοδυτικό τμήμα του ακινήτου, εντοπίστηκε εγχυτρισμός (εικ. 9, 10), εντός αμφορέα με κτερίσματα μία οινοχοϊσκη και ένα μόνωτο κύπελλο της υστερογεωμετρικής εποχής (ΥΓΠ). Σχεδόν σε επαφή με τον εγχυτρισμό, ανασκάφηκε κυκλικό όρυγμα διαστάσεων 1,10μ. x 1,30μ. και βάθους 0,68μ., λαξευμένο στην κμηλιά. Από το εσωτερικό του, συλλέχθηκαν όστρακα πιθοειδούς αγγείου, 200 όστρεα, πέντε λίθινοι τριπήρες και δύο σχεδόν ακέραιοι δίωτοι σκύφοι με γραμμική διακόσμηση της υστερογεωμετρικής εποχής. Στην ίδια περιοχή, αλλά λίγο βορειότερα, ανασκάφηκαν 2 λακκοειδείς ταφές, εντός ορθογώνιων ορυγμάτων. Οι νεκροί κείτονταν σε ύπια θέση και δεν έφεραν κτερίσματα.

Στη ΒΑ πλευρά του ακινήτου εντοπίστηκε έτερος εγχυτρισμός. Αμφορέας είχε τοποθετηθεί σε κάθετη θέση και από το εσωτερικό του συλλέχθηκαν οστά. Ο αμφορέας φέρει στο λαιμό μετώπη με παράσταση ίππου (εικ. 11), και χρονολογείται στους υστερογεωμετρικούς χρόνους (ΥΕΙΒ)²³.

Εγχυτρισμός που χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. εντοπίστηκε στα ανατολικά του αναλημματικού τοίχου. Στο εσωτερικό του ταφικού αγγείου αποκαλύφθηκαν τέσσερα ληκύθια, δύο δίωτοι σκύφοι, μία φιάλη, μία τριφυλλόστομη οινοχόη, ένα μελαμβαφές θήλαστρο, μία μελαμβαφής πυξίδα με πώμα (εικ. 12, 13). Δεν συλλέχθηκαν οστά. Τέλος, μία πλούσια κτερισμένη λακκοειδής ταφή ανασκάφηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Ο σκελετός κείτονταν εντός ορθογώνιου ορύγματος λαξευμένου στον μαλακό βράχο (διαστάσεων 1,90μ. x 0,80μ.), σε ύπια θέση. Περιμετρικά του σκελετού, από το ύψος των ώμων ως τα κάτω άκρα έφερε συνολικά εικοσιδύο αγγεία (δεκαεννέα ληκύθια, ένας σκύφος, μία κοτύλη με φυτική διακόσμηση, μία κορινθιακή πυξίδα με πώμα), τέσσερα πύλινα γυναικεία ειδώλια και τριανταεννιά οστέινες χάντρες (εικ. 14). Η ταφή χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

22. A. Brann (1962), "Late Geometric and Protoattic Pottery", *The Athenian Agora VIII*, 35, pl. 3:37.

23. Ό.π., 16, για ανάλογες ΥΓ ταφές στην ευρύτερη περιοχή της Λαθούριζας.

Η ανασκαφή στο εν λόγω ακίνητο υπήρξε ιδιαίτερος απαιτητική, λόγω της φύσης των ευρημάτων, της έντονης κλίσης του εδάφους, αλλά και της μακράς χρήσης του χώρου τουλάχιστον από τον 8ο έως τον 5ο αι. π.Χ.

Το 2018 ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα²⁴ σε ακίνητο ιδιοκτησίας Gr. Islands Properties, επί της οδού Αναστασίου 19. Στο εν λόγω ακίνητο έχει αποκαλυφθεί τμήμα αρχαίου νεκροταφείου κλασικών χρόνων και συγκεκριμένα τύμβος. Κατά τα έτη 2017-2018, ανασκάφηκε πλήρως η τάφος που περιέβαλε τον τύμβο και οι εναπομείνουσες ταφές εντός και εκτός αυτού, ενώ διερευνήθηκε αρχαία οδός. Στο παρόν άρθρο παρουσιάζονται τα προκαταρκτικά αποτελέσματα της β' ανασκαφικής περιόδου, που πραγματοποιήθηκε από την γράφουσα (εικ. 15).

Ο τύμβος, κυκλικής κάτοψης διαμέτρου 22.60μ., λαξεύτηκε στη φυσική κιμηλιά και περιμετρικά του διανοίχθηκε τάφος που ακολουθούσε το κυκλικό σχήμα του τύμβου. Οι ταφές εντός του τύμβου οργανώνονταν σε όλο τον κυκλικό ελεύθερο χώρο και βρέθηκαν συλημένες. Κεντρική θέση κατείχε μία πώρινη, από κογχυλιάτη λίθο, σαρκοφάγος με τρεις καλυπτήριες πλάκες με αετωματική απόληξη. Η μια θραυσμένη καλυπτήρια πλάκα είχε καταπέσει στο εσωτερικό της σαρκοφάγου, το οποίο ήταν ολότελα αναμοχλευμένο, από λαθρανασκαφή (εικ. 16). Σε άμεση επαφή με την πώρινη σαρκοφάγο εντοπίστηκαν δύο πυρές, παραβιασμένες από τη σαρκοφάγο. Οι τρεις ορθογώνιας κάτοψης τάφοι απέδωσαν κατακερματισμένη κεραμική, αποτέλεσμα της σύλησης.

Η τάφος είχε διανοιχτεί με επικλινή τοιχώματα και είχε πληρωθεί με χώμα και πλήθος προσφορών. Στον πυθμένα της αποκαλύφθηκαν συνολικά εικοσιένα ορύγματα διαφόρων διαστάσεων και σχημάτων (κυρίως ορθογώνιας, ελλειψοειδούς ή επιμήκους ακανόνιστης κάτοψης), που δεν απέδωσαν ευρήματα. Πιθανότατα τα ορύγματα να συνδέονταν με υγρές ταφικές προσφορές. Ωστόσο, το τμήμα της τάφου που ανασκάφηκε κατά τη δεύτερη ανασκαφική περίοδο, απέδωσε μικρή ποσότητα κεραμικής του 5ου αι. π.Χ., κυρίως τμήματα από αμφορείς, λεκάνες, λουτροφόρους, πινάκια, κύλικες, σκύφοι, ληκύθους και λίγα τμήματα πώρινων ψευδοαλαβάστρων.

Σημαντικό εύρημα αποτελεί ερυθρόμορφη υδρία-καλπίς με παράσταση Διονύσου και γυναικείας μορφής, που εντοπίστηκε θραυσμένη στο νοτιοδυτικό τμήμα της τάφου, διατηρώντας, εξωτερικά, ίχνη καύσης. Ο Διόνυσος αποδίδεται σε κατατομή, φορώντας κοντό μιάτσιο, θρακικές μπότες και στεφάνι με κισσόφυλλα στα μαλλιά. Κρατά θυρσό και αγγίζει στον ώμο γυναικεία μορφή, η οποία φορά διάδημα και αποκαλύπεται. Το αγγείο είναι εξαιρετικής τέχνης, έργο του Ζωγράφου Ερμώνακτα, και χρονολογείται τη δεκαετία 460-470 π.Χ.

24. Η α' φάση της ανασκαφής πραγματοποιήθηκε το 2008. Χ. Kazazákη, *ΑΔ* 63 (2008), 181.

Δύο αύλακες προσφορών πλαισίωναν τον τύμβο από βορρά. Πρόκειται για ορθογώνια, αβαθή, επιμήκη ορύγματα (διαστάσεων 5.00μ. x 0.60μ.), λαξευμένα στον κροκαλοπαγή βράχο. Φέρουν υπολείμματα και έντονα ίχνη καύσης και πληρούνταν με σπασμένα όστρακα από τελετουργικά και χρηστικά αγγεία (εικ. 17). Συλλέχθηκαν επίσης οστά ζώων. Τα αγγεία χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ.

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αρχαία οδός διέρχεται σύριζα στην τάφρο του τύμβου κατά τον άξονα Β-Ν και αποκαλύφθηκε σε μήκος 34μ. Σώζονται δύο φάσεις από τα οδοστρώματα, τα οποία κατά τόπους διατηρούν ίχνη αμαξοτροχίας.

Η διάρκεια χρήσης του τύμβου παραμένει σοβαρό ζήτημα. Δεδομένης της ολοκληρωτικής σύλληψης των ταφών στο εσωτερικό του τύμβου, η λιγοστή εναπομείνασα κεραμική, χρονολογείται τουλάχιστον στο 1^ο μισό του 5ου αι. π.Χ. Η μελέτη της κεραμικής από την τάφρο θα συμβάλει στην εξαγωγή συμπερασμάτων.

Τέλος, επισημαίνεται ότι ο τύμβος ανήκει σε νεκροταφείο που έχει ανασκαφεί τμηματικά κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, στο ΟΤ. 163, μεταξύ των σύγχρονων οδών Φαίδωνος, Περικλέους, Αναστασίου και Αλκμήνης. Το εν λόγω νεκροταφείο θα πρέπει να προστεθεί στον κατάλογο των αρχαίων νεκροταφείων της Βάρης και η διάρκεια χρήσης του τοποθετείται από τους υστερογεωμετρικούς έως τους κλασικούς χρόνους²⁵. Η αρχαία οδός διέτρεχε όλο το νεκροταφείο, με κατεύθυνση Β-Ν, καθώς έχει εντοπιστεί σε όλα τα οικόπεδα και εκατέρωθεν αυτής οργανώνονται οι ταφές.

Η εύρεση αρχαιοτήτων και η διεξαγωγή σωστικών ανασκαφών από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, σε οικόπεδα ιδιωτών και δημόσια έργα είναι μία απαιτητική διαδικασία που απαιτεί υπομονή. Παρέχει ωστόσο μία αξιόλογη εικόνα του παρελθόντος των αρχαίων αττικών Δήμων, φωτίζοντας τις γνώσεις μας για την αττική ύπαιθρο της αρχαιότητας. Η μελέτη της τοπογραφίας του αρχαίου Αναγυρούντος είναι μία πρόκληση που οφείλουμε να διαχειριστούμε.

Summary / Abstract

The topography of ancient deme of Anagyrous:
The new elements from the rescue excavations 2012-2017 to Vari

Vari-Varkiza is geographically related to the ancient Attic deme of the Anagyrous of the phyle (tribe) Erechtheis, as mentioned by Strabo (9, 1, 21), in his description the ancient coastal demes. At west, it borders with the ancient deme of Halai Aixionides and at east with ancient Lamprai (modern Kitsi and Lambraki). The ancient name

25. Μ. Σούτου, ΑΔ 61 (2006) Οικόπεδο Λίντεν, Οικόπεδο Σαμάν, 225-226.

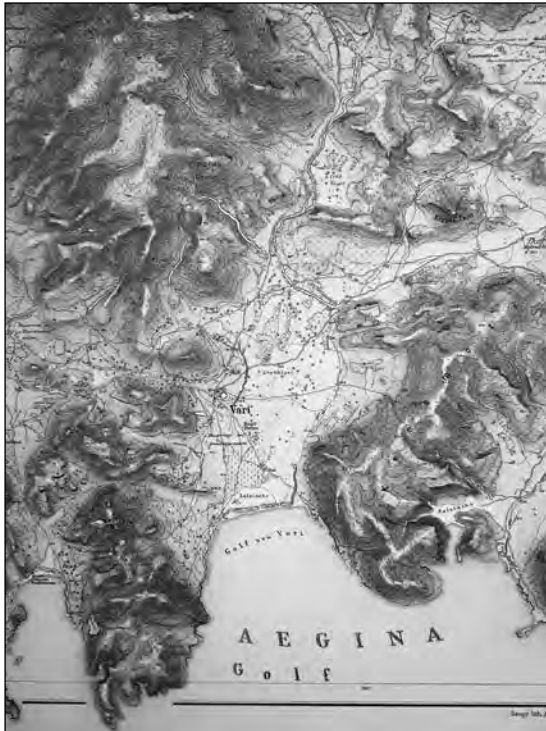
of the demos should be attributed either to a homonymous local hero or to a malodorous plant (“anagyrous”) in the area. The modern name of “Vari” means “tomb” (var is an Arvanite root).

In general, the core of the 5th and 4th c. B.C. classical settlement covered the whole area of modern Vari, as indicate the presence of a vibrant and rich Attic deme. At the Athenian Bouleuterion (Assembly, Ekklesia) of the 4th c. B.C., the deme was represented by 5 or 6 members (bouleutai).

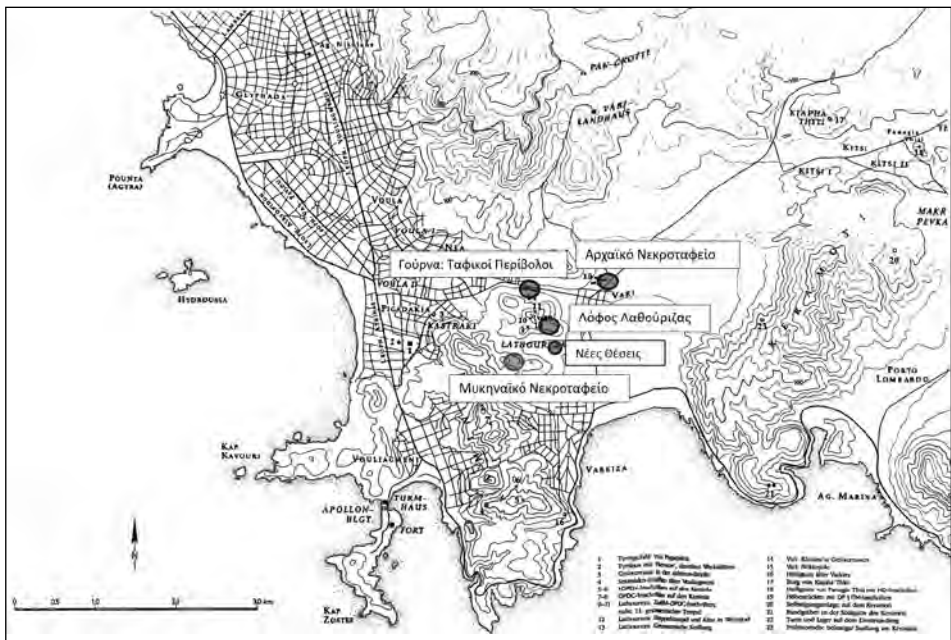
Architectural habitation remains, ancient roads, cisterns, wells and workshop areas were organized mainly around the foothills of Lathouriza, where antiquities are more densely located. Nonetheless, the settlement of the classical period extended to the present areas of Asyrmatos, Milladeza, up to the hill Melissi (SEO area), Vlachika-Dilofo, bordering with the neighboring demos of Halai Aixonides, and finally Varkiza. Retaining walls, serving also as property boundaries, are scattered all over Vari but are mainly located south of the hill of Lathouriza. During the 4th c. B.C., large farmhouses were founded on the periphery of the demos.

The cemeteries of the ancient municipality were located in designated areas in the wider area of Vari. Geometric burials have been excavated at Lathouriza, around the hill, while in east of the Melissi hill, there is an important cemetery with burial tumuli and a significant number of individual burials, covering a period from the last decades of the 7th c. B.C. until the middle of the 5th c. B.C. A cemetery with 5th and 4th c. B.C. burials enclosures is located in the area of Gourna, in the northern foothills of the Lathouriza hill, along the modern highway of Varis-Koropiou.

The rescue excavations from years 2012-2017, under the supervision of Ephorate of Antiquities of Piraeus and the Islands provides new evidence for the organization and topography of ancient Anagyrous.

Εικ. 1.
Χάρτης E. Curtius - J. A. Kaupert,
Karten von Attika,
Berlin 1889, Bl-VIII.

Εικ. 2. Χάρτης με τις βασικές αρχαιολογικές θέσεις στην περιοχή της Βάρης.
(Πηγή: Schörner-Goette, 2004)

Εικ. 3. Ταφικός Περίβολος στη θέση Γούρνα (φωτό: Α. Ανδρέου).

Εικ. 4. Οικία Καλλιάνη. Αεροφωτογραφία της αγροικίας (φωτό: Γ. Ασβεστάς).

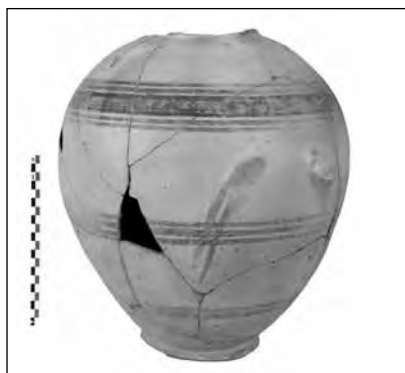
Εικ. 5. Οικία Καλλιάνη. Αποψη του λινού από Δ (φωτό: Κ. Νταϊφά).

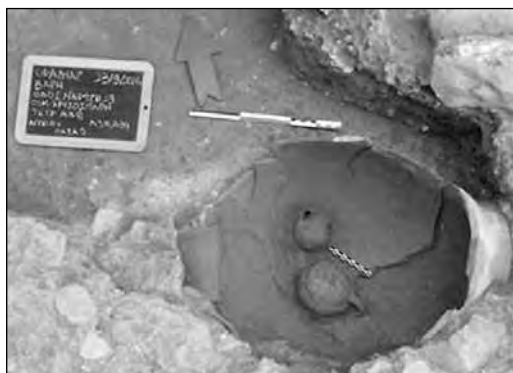
Εικ. 6. Οικία Καλλιάνη. Επιτύμβια στήλη με επιγραφή ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΑΝΑΓΥΡΑΣΙΟΣ (φωτό: Γ. Ασβεσιάς).

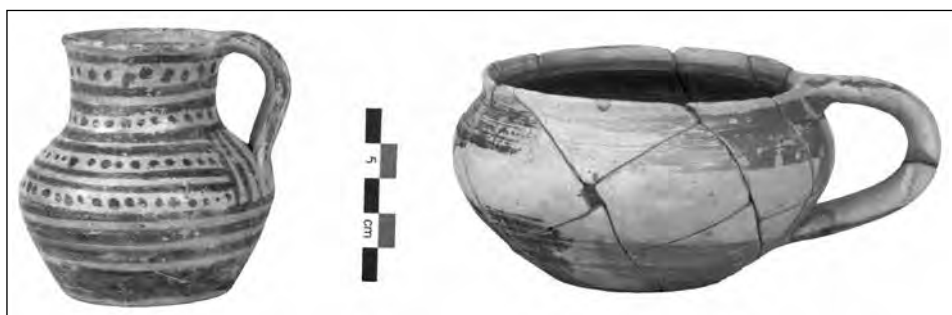
Εικ. 7. Οικία Χρυσσοπάθη. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής (φωτό: Γ. Ασβεσάς).

Εικ. 8. Οικία Χρυσσοπάθη. Υδρία (μέσα 8ου αι. π.Χ.).

Εικ. 9. Οικία Χρυσσοπάθη: Εγχυτρισμός ΥΓ χρόνων.

Εικ. 10. Οικία Χρυσσοπάθη. Κτερίσματα ΥΓ εγχυτρισμού της εικόνας 9.

Εικ. 11. Οικία Χρυσοσπάθη. ΥΓ αμφορέας - εγχυτρισμός με παράσταση ίππου (φωτό: Ε. Σιμέλη).

Εικ. 12. Οικία Χρυσοσπάθη. Εγχυτρισμός κλασικών χρόνων (φωτό: Ε. Σιμέλη).

Εικ. 13. Οικία Χρυσοσπάθη. Κτερίσματα εγχυτρισμού κλασικών χρόνων της εικόνας 12 (φωτό: Γ. Αθβεστάς).

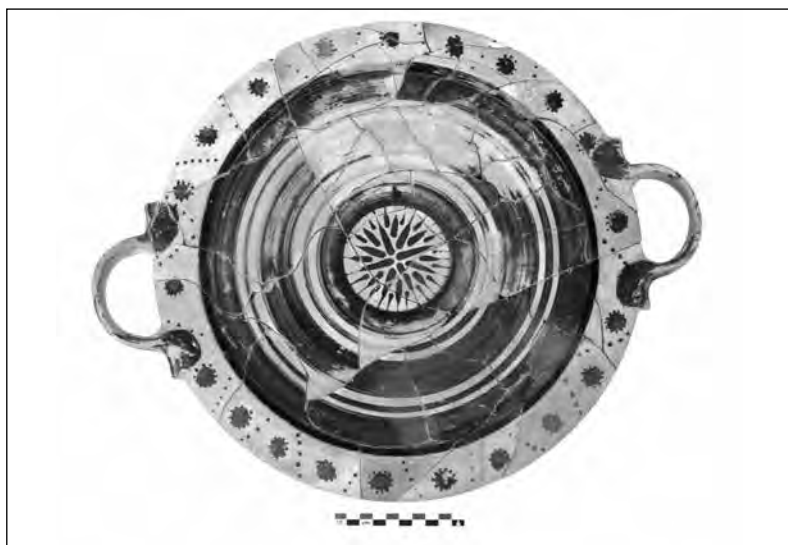
Εικ. 14.
Οικία Χρυσοσπάθη.
Ταφή κλασικών χρόνων
(φωτό: Ε. Σιμέλη).

Εικ. 15. Ακίνητο ιδιοκτησίας Gr. Islands Properties. Αεροφωτογραφία του τύμβου και της αρχαίας οδού στα δυτικά (φωτό: Γ. Ασβεσιάς).

Εικ. 16.
Ακίνητο ιδιοκτησίας
Gr. Islands Properties.
Άποψη της σαρκοφάγου
από κογχυλιάτη λίθο
(φωτό: Ε. Σιμέλη).

Εικ. 17. Ακίνητο ιδιοκτησίας Gr. Islands Properties. Πινάκιο τύπου πυράς, από την
αύλακα προσφορών εξωτερικά του τύμβου (φωτό: Γ. Ασβεστάς).

Βιβλιογραφία

- A. Alexandridou (2012), The North Necropolis of Vari revisited, *AE* 151 (2012) 1-73.
- E. Curtius - J.A. Kaupert (1889), *Karten von Attika*, Berlin.
- R. Garland (1982), A first Catalogue of Attic Peribolos Tombs, *BSA* 77 (1982), 125-176, Γ.Κ. Γαρδίκια (1920), Βάρη-Αναγυρούς, *ΠΑΕ* (1920), 42-43.
- C.W. Eliot (1962), *Coastal Demes of Attika*, Phoenix Supplementary, vol. 5, University of Toronto, (1962), 35-46.
- J.E. Jones et al. (1973), An Attic country House below the Cave of Pan at Vari, *BSA* 68 (1973) 355-452.
- M. K. Langdon (2015), «Herders' Graffiti», Studies in Honor of R.S. Stroud, A. Matthaiou - N. Papazarkadas (eds), 49-58.
- H. Lauter (1979), Das Wehrdorf Lathouresa bei Vari. Ein Beitrag zum Dekeleischen Krieg, *AM* 4 (1979) 161-192, Taf. 47-49.
- H. Lauter (1982), Zwei Horos-Inschriften bei Vari, Zu Grenzziehung und Demeinalisierung in Sudost-Attika, *AA* 92 (1982) 300-315.
- H. Lauter (1985), *Lathouresa*. Beiträge zur Architektur und Siedlungsgeschichte in spätgeometrischer Zeit, Mainz am Rhein.
- A. Μαζαράκης-Αινιάν (1991), Λαθούριζα. Συμβολή στη μελέτη ενός οικισμού των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων, σε *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ. Αττικής, Παιανία (1994)* 233-256.
- A. Μαζαράκης-Αινιάν (1994), Λαθούριζα: Μια αγροτική εγκατάσταση των Πρώιμων Ιστορικών Χρόνων στη Βάρη Αττικής, σε *Structures rurales et sociétés antiques*, P. Doukellis - L. Mendoni (eds), Paris 1994, 65-80.
- A. Mazarakis-Ainian (1995), «New Elements for the Study of the Late Geometric-Archaic Settlement at Lathouriza near Vari» in *Klados. Essays in honour of J.N. Coldstream*, *BICS* Suppl. 63, Ch. Morris (ed.), London.
- A. Mazarakis-Ainian (1997), From rulers', Dwellings to temples: Arcitecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (1100-700 B.C.), *SIMA* 121 (1997) Jonsered.
- Σ. Παπασυριδης-Καρούζου (1963), *Αγγεία του Αναγυρούντος*, Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- N. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα (1988), «Το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Βάρκιζας/Βάρης», *ΑΔ* 43 (1988).
- G. Schörner - H. Rupprecht Goette, *Die Pan-Grotte von Vari, mit epigraphischen Anmerkungen von Klaus Hallof*, 2004.
- B. Στάης (1891), «Περὶ των εν Βάρη Ανασκαφών», *ΑΔ* 7 (1891), 28-32.
- J. Travlos (1988), *Bildlexikon zur Topografie des antiken Attika*, Tübingen, 446-463.
- Van de Moortel - M.L. Langdon (2017), Archaic ship Graffiti from Southern Attica, Greece: typology and preliminary contextual analysis, *IJNA* 46 (2017), 382-405.